

Pamięć o stanie wojennym w czterdziestą rocznicę jego wprowadzenia

Znak jakości przyznany CBOS przez
Organizację Firm Badania Opinii i Rynku na rok 2020/21

Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej
ul. Świętojerska 5/7, 00-236 Warszawa
e-mail: sekretariat@cbos.pl; info@cbos.pl
<http://www.cbos.pl>
(48 22) 629 35 69

W tym roku mija czterdzieści lat od wprowadzenia w Polsce stanu wojennego. Konsekwencją tego wydarzenia była dekada marazmu, utraconych przez Polaków nadziei i szans, wewnętrznej i zewnętrznej emigracji wielu spośród zaangażowanych w dziesięciomilionowy ruch „Solidarność”. Coraz mniej Polaków zna te wydarzenia z własnego doświadczenia, coraz mniej pamięta je bezpośrednio, jeszcze mniej jest w stanie odtworzyć wewnętrzną i zewnętrzną złożoność ówczesnej sytuacji. Dla kolejnych młodych pokoleń zmierzch epoki PRL i wprowadzenie stanu wojennego jest już tylko jednym z wielu wydarzeń historycznych, znanych co najwyżej z opowieści rodziców lub dziadków, albo z przekazów kulturowych, zapewne częściej z filmów komediowych, takich jak „Miś” czy „Rozmowy kontrolowane”, rzadziej dramatycznych, np. „Człowiek z żelaza”, „Wałęsa” czy „Ostatni prom”.

W listopadowym sondażu¹ po raz kolejny zapytaliśmy Polaków o ocenę zasadności wprowadzenia stanu wojennego, poprosiliśmy ich także o opinie na temat motywów, jakimi kierowali się ówczesnie rządzący, decydując się na ten krok polityczny. Rozpoczęliśmy jednakże, podobnie jak pięć i dziesięć lat temu, od otwartego pytania o datę wprowadzenia stanu wojennego.

PAMIĘĆ O 13 GRUDNIA 1981 ROKU

Niespełna połowa dorosłych Polaków pamięta dokładną datę wprowadzenia stanu wojennego, czyli 13 grudnia 1981 roku (47%), prawie jedna piąta (19%) w ogóle nie zna tej daty. Wśród osób, które nie pamiętały tej daty w całości, najczęściej wymieniane było zestawienie dnia i miesiąca – 13 grudnia

¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (379) przeprowadzono w ramach procedury mixed-mode na reprezentatywnej imiennej próbie pełnoletnich mieszkańców Polski, wylosowanej z rejestru PESEL.

Każdy respondent wybierał samodzielnie jedną z metod:

- wywiad bezpośredni z udziałem ankietera (metoda CAPI),
- wywiad telefoniczny po skontaktowaniu się z ankieterem CBOS (CATI) – dane kontaktowe respondent otrzymywał w liście zapowiednim od CBOS,
- samodzielne wypełnienie ankiety internetowej, do której dostęp był możliwy na podstawie loginu i hasła przekazanego respondentowi w liście zapowiednim od CBOS.

We wszystkich trzech przypadkach ankieta miała taki sam zestaw pytań oraz strukturę. Badanie zrealizowano w dniach od 4 do 14 listopada 2021 roku na próbie liczącej 1100 osób (w tym: 56,1% metodą CAPI, 29,8% – CATI i 14,1% – CAWI).

CBOS realizuje badania statutowe w ramach opisanej wyżej procedury od maja 2020 roku, w każdym przypadku podając proporcję wywiadów bezpośrednich, telefonicznych i internetowych.

(11%), nieco rzadziej pamiętano miesiąc i rok – grudzień 1981 (8%). Spośród osób pamiętających prawidłowo tylko jeden element tej daty najczęściej przywoływano datę dzienną – 13 (8%), dwa razy rzadziej tylko miesiąc – grudzień czy wyłącznie rok – 1981 (po 4% wskazań).

W grupie powyżej 44 roku życia datę wprowadzenia stanu wojennego pamięta ponad połowa badanych (od 53% w grupie najstarszych respondentów do 64% w wieku 55–64 lata), wśród najmłodszych ankietowanych, do 34 roku życia, zaledwie około jednej czwartej (24% w grupie od 18 do 24 roku życia i 27% w grupie 25–34 lata). Spośród najmłodszych badanych, do 24 roku życia, niespełna połowa w ogóle nie kojarzy tej daty (48%), w grupie o dekadę starszej (od 25 do 34 roku życia) odsetek ten wynosi 45%.

Datę wprowadzenia stanu wojennego częściej pamiętają osoby mieszkające w miastach – w tym wyjątkowo dobrze mieszkańcy największych (58%) i najmniejszych miast (59%) – niż na wsi (39%). Lepiej znają ją też osoby z wykształceniem wyższym (61%), zaś najsłabiej respondenci z wykształceniem podstawowym lub gimnazjalnym (39%).

W 2016 roku znajomość daty wprowadzenia stanu wojennego była liczona w nieco inny sposób niż obecnie (oddzielnie liczone frekwencje dla daty dziennej, miesięcznej i rocznej). Stosując tę samą metodę badania co wcześniej, można stwierdzić, że w stosunku do 2016 roku minimalnie wzrósł odsetek osób w ogóle nieznających daty wprowadzenia stanu wojennego. Natomiast znajomość pełnej daty w porównaniu z wynikiem sprzed pięciu lat zupełnie się nie zmieniła, jest zaś wyraźnie słabsza niż dziesięć lat temu².

O MOTYWACH WPROWADZENIA STANU WOJENNEGO

Im dalej od daty wprowadzenia stanu wojennego, tym bardziej krytyczne stają się oceny zasadności tego kroku. Jeszcze w pierwszej dekadzie XXI wieku większość Polaków była przekonana, że ta decyzja była słuszna, bo – jak można się domyślać – uzasadniała ją ówczesna sytuacja geopolityczna. Jedna czwarta badanych uważała wprowadzenie stanu wojennego za posunięcie nieuzasadnione i błędne.

W kolejnej dekadzie ubyło osób wierzących, że było to posunięcie uzasadnione i słuszne, a przybyło opinii krytycznych. Choć proporcje głosów nieco się wyrównały, to jednak nadal utrzymywała się przewaga respondentów oceniających – zgodnie z interpretacją ogłaszających stan wojenny – że jego

² Brak zmian w ciągu ostatnich pięciu lat nie musi oznaczać trwałości świadomości historycznej Polaków, ale może być w jakiejś części skutkiem wprowadzonej w międzyczasie z powodu pandemii zmiany sposobu realizacji badania. O ile w 2016 roku wszystkie ankiety były realizowane w trakcie wywiadów bezpośrednich, podczas których badani mogli polegać tylko na swojej pamięci, o tyle obecnie część ankiet respondenci wypełniają sami przez internet, a zatem mają możliwość sprawdzenia tego rodzaju danych w innych źródłach.

wprowadzenia w 1981 roku nie można było uniknąć ze względu na możliwą ingerencję sił zewnętrznych.

Na początku trzeciej dekady XXI wieku, po czterdziestu latach od tego wydarzenia, opinie Polaków się odwróciły – nieco większy jest odsetek osób uznających, że wprowadzenie stanu wojennego było nieuzasadnione i błędne (37%), niż uważających, że w ówczesnej sytuacji politycznej było to posunięcie słuszne (33%).

TABELA 1

Jak z perspektywy minionych lat ocenia Pan(i) decyzję o wprowadzeniu stanu wojennego w naszym kraju? Czy, Pana(i) zdaniem, była to decyzja:	Wskazania respondentów według terminów badań											
	XII 1994		XI 1996		XI 2001		XI 2011		XI 2016		XI 2021	
	w procentach											
– zdecydowanie słuszna	22	54	20	54	16	51	14	44	9	41	6	33
– raczej słuszna	32		34		35		30		32		27	
– raczej niesłuszna	13		14	30	13	25	21	34	20	35	22	37
– zdecydowanie niesłuszna	10	23	16		12		13		15		15	
Trudno powiedzieć		23		16		24		22		24		30

Wiek, wykształcenie, płeć, a także w pewnym stopniu miejsce zamieszkania są czynnikami wpływającymi na poglądy na temat słuszności wprowadzenia stanu wojennego. Kobiety, choć mniej zorientowane w tej kwestii i częściej nieudzielające odpowiedzi na to pytanie, nieco częściej niż mężczyźni uznają wprowadzenie stanu wojennego za słuszne (36% kobiet i 30% mężczyzn), rzadziej natomiast stwierdzają, że jego ogłoszenie było nieuzasadnione (30% kobiet wobec 45% mężczyzn). Wśród młodszych respondentów poniżej 35 roku życia wyraźnie dominuje przekonanie, że stan wojenny był niesłusznie wprowadzony (zob. tabela aneksowa 2). Taka opinia przeważa również w grupie o dekadę starszej, od 35 do 44 roku życia, czyli wśród badanych urodzonych niedługo przed lub kilka lat po wprowadzeniu stanu wojennego, między 1976 a 1986 rokiem (38%). Jednocześnie sporo jest wśród nich wątpliwości co do tej kwestii – 33% z nich sądzi, że wprowadzenie stanu wojennego było jednak zasadne. Natomiast w grupie respondentów po 44 roku życia lekko przeważa opinia, że stan wojenny był nieunikniony i słusznie go wprowadzono. Ciekawe, że najsilniej są o tym przekonane osoby w wieku 45–54 lata, a więc te, których dzieciństwo i wczesna młodość przypadły na okres stanu wojennego.

O tym, że wprowadzenie stanu wojennego było uzasadnione, przekonane są w większej części osoby z wykształceniem podstawowym lub gimnazjalnym oraz zasadniczym zawodowym. Respondenci ze średnim wykształceniem mają podzielone zdanie na ten temat (34% jest za tym, że jego wprowadzenie było słuszne, a 36% – niesłuszne). Natomiast wśród osób z wyższym wykształceniem odsetek osób przekonanych, że nie była to słuszna decyzja, jest niemal dwa razy większy niż myślących przeciwnie (odpowiednio 45% i 25% głosów).

Decyzję o wprowadzeniu stanu wojennego za uzasadnioną uznają w większej części mieszkańcy wsi, natomiast mieszkańcy miast, w tym szczególnie największych liczących 100 tys. i więcej mieszkańców, mają przeciwne zdanie na ten temat. Wśród mieszkańców największych aglomeracji (500 tys. i więcej mieszkańców) ponad połowa (51%) uważa, że jego wprowadzenie było niesłuszne, zaś jedna piąta (20%) uznaje tę decyzję za słuszną.

W grupach społeczno-zawodowych w zasadność wprowadzenia stanu wojennego najczęściej wierzą rolnicy (54%), emeryci (45%) i robotnicy niewykwalifikowani (40%), osoby bezrobotne mają podzielone zdanie na ten temat (42% oceniających tę decyzję jako słuszną wobec 39% sądzących, że było ona niesłuszna). Natomiast za krok nieuzasadniony najczęściej uważają ją osoby pracujące na własny rachunek (52%), uczniowie i studenci (49%) oraz kadra kierownicza i specjaliści z wyższym wykształceniem (47%).

Pewne zróżnicowania w ocenach stanu wojennego pojawiają się także w zależności od deklarowanych poglądów politycznych. Choć odsetki przekonanych, że jego wprowadzenie było uzasadnione, wśród osób o poglądach prawicowych i lewicowych są podobne (odpowiednio 31% i 34%), to jednak jednoznaczne potępienie tego kroku łatwiej przychodzi tym pierwszym (50% wobec 41%).

W elektoratach partii politycznych w zasadność wprowadzenia stanu wojennego wierzą wyborcy Lewicy oraz – mniej zdecydowanie – PSL, a także wyborcy niezdecydowani. Podzielone opinie na ten temat mają sympatycy KO oraz osoby niewybierające się na wybory. Natomiast jako niesłuszną oceniają tę decyzję zwolennicy Konfederacji, Polski 2050 oraz PiS.

TABELA 2

Elektoraty partii politycznych	Jak z perspektywy minionych lat ocenia Pan(i) decyzję o wprowadzeniu stanu wojennego w naszym kraju? Czy, Pana(i) zdaniem, była to decyzja:		
	słuszna	niesłuszna	Trudno powiedzieć
	w procentach		
Lewica (Nowa Lewica – dawniej SLD, Wiosna, Lewica Razem, PPS)	42	27	31
Koalicja Obywatelska (Platforma Obywatelska, Nowoczesna, Inicjatywa Polska, Zieloni)	40	41	19
Prawo i Sprawiedliwość (wraz z Solidarną Polską i Partią Republikańską)	36	48	16
Polskie Stronnictwo Ludowe - Koalicja Polska (Polskie Stronnictwo Ludowe, UED)*	34	28	38
Polska 2050 Szymona Hołowni	28	43	29
Konfederacja Wolność i Niepodległość (KORWiN, Ruch Narodowy, Braun)	11	54	35
Niezdecydowani wyborcy	35	29	36
Niegłosujący	31	28	41

* Ze względu na niską liczebność wyborców w próbie deklaracje tego elektoratu należy interpretować z ostrożnością.

Pewnej ewolucji uległy również opinie na temat motywów, jakimi kierowały się ówczesne władze PRL przy wprowadzaniu stanu wojennego. Obecnie dwie piąte badanych (40%) uważa, że podejmując taką decyzję ówczesnie rządząca partia chciała przede wszystkim utrzymać się przy władzy i nie dopuścić do obalenia systemu politycznego PRL. Jedna trzecia (33%) jest zdania, że ważnym motywem była także chęć zlikwidowania niezależnych związków zawodowych, w tym przede wszystkim NSZZ „Solidarność”, czyli ówczesnej opozycji. Niewiele mniejszy odsetek (32%) sądzi, że chodziło także o powstrzymanie akcji strajkowych. Na dalszym planie pozostały jeszcze: uniknięcie obcej interwencji (27% wskazań), możliwego rozlewu krwi i wojny domowej (22%), a także uspokojenie sytuacji i zaprowadzenie porządku (20%).

TABELA 3

Dlaczego, Pana(i) zdaniem, wprowadzono stan wojenny?	Wskazania respondentów według terminów badań	
	XI 2016	XI 2021
	w procentach	
PZPR chciała utrzymać się przy władzy, nie chciała dopuścić do obalenia systemu	38	40
W celu uniknięcia obcej interwencji	34	27
Aby zlikwidować „Solidarność”, opozycję	31	33
Aby uniknąć rozlewu krwi, wojny domowej	30	22
Aby powstrzymać strajki	30	32
Aby uspokoić sytuację, wprowadzić porządek	22	20
Z innych powodów	1	2
Trudno powiedzieć	12	17

Procenty nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź

W stosunku do pomiaru sprzed pięciu lat wzrosły odsetki odpowiedzi dostrzegających uzasadnienie wprowadzenia stanu wojennego w wewnętrznej polityce ówczesnie rządzącej partii – utrzymanie się przy władzy przez PZPR i niedopuszczenie do obalenia systemu politycznego, chęć zlikwidowania „Solidarności” i powstrzymanie akcji strajkowych (we wszystkich przypadkach wzrost o 2 punkty procentowe). Natomiast zmniejszyło się znaczenie motywów znajdujących uzasadnienie tego kroku w zewnętrznych zagrożeniach oraz politycznych i gospodarczych uwarunkowaniach – uniknięcie możliwego rozlewu krwi i wojny domowej (spadek o 8 punktów), zapobieżenie obcej interwencji (spadek o 7 punktów), a także uspokojenie sytuacji i zaprowadzenie porządku (spadek o 2 punkty). Nieco więcej osób niż pięć lat temu nie potrafiło odpowiedzieć na to pytanie (wzrost o 5 punktów).

Osoby wierzące w polityczną zasadność wprowadzenia w ówczesnych warunkach stanu wojennego najczęściej pozostają przekonane, że gen. Wojciech Jaruzelski, ogłaszając stan wojenny, zapobiegł interwencji ZSRR i wojsk Układu Warszawskiego (48% wskazań), unikając tym samym rozlewu krwi i wojny domowej (41%). Pozostałe motywy miały ich zdaniem mniejsze znaczenie. Natomiast respondenci wątpiący w słuszność tego kroku najczęściej sądzą, że wprowadzając stan wojenny, PZPR chciało przede wszystkim nie dopuścić do zmiany systemu politycznego i utrzymać władzę oraz monopol na rządzenie (63% wskazań), pozbyć się opozycji, czyli przede wszystkim zlikwidować NSZZ „Solidarność” (51%), a także powstrzymać strajki (42%). W zagrożenie obcą interwencją wierzy tylko 14% badanych uznających wprowadzenie stanu wojennego za posunięcie nieuzasadnione i niesłuszne, zaledwie 13% tej grupy uznaje za możliwe w ówczesnym czasie zagrożenie konfliktem prowadzącym do wojny domowej i rozlewu krwi.

TABELA 4

Dlaczego, Pana(i) zdaniem, wprowadzono stan wojenny?	Jak z perspektywy minionych lat ocenia Pan(i) decyzję o wprowadzeniu stanu wojennego w naszym kraju? Czy, Pana(i) zdaniem, była to decyzja:		
	słuszna	niesłuszna	Trudno powiedzieć
PZPR chciała utrzymać się przy władzy, nie chciała dopuścić do obalenia systemu	24	63	29
W celu uniknięcia obcej interwencji	48	14	18
Aby zlikwidować „Solidarność”, opozycję	22	51	22
Aby uniknąć rozlewu krwi, wojny domowej	41	13	13
Aby powstrzymać strajki	28	42	23
Aby uspokoić sytuację, wprowadzić porządek	30	17	14
Z innych powodów	0	2	3
Trudno powiedzieć	5	6	43

Procenty nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź

Wraz z upływem czasu zmieniają się oceny wydarzenia sprzed czterdziestu lat, którym było wprowadzenie stanu wojennego. Jego ocena jest coraz bardziej krytyczna, zanika podejście wyrażające zrozumienie dla tej decyzji, rzadziej uznawane są argumenty dotyczące uwarunkowań zewnętrznych ówczesnej sytuacji. Starsi, którzy świadomie przeżyli ten czas, w większym stopniu o nich pamiętają i są w ocenach ostrożniejsi niż młodzi.

Opracował

Krzysztof Pankowski